

Тема 3

ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ

ХІД ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ

Мета і завдання	<ul style="list-style-type: none"> ■ надати розуміння суті права на свободу від дискримінації та розуміння таких понять, як рівність, ідентичність, антисемітизм, расизм; ■ надати знання про історичні приклади дискримінації нацистською та сталінською владою, про ідеологічне підґрунтя узаконення нерівного ставлення; ■ сприяти розумінню ролі Голокосту в правовому закріпленні права на заборону дискримінації; ■ розвивати навички усвідомленого та коректного використання понять зі сфери прав людини стосовно дискримінації; ■ розвивати навички критичного мислення через аналіз різних первинних і вторинних джерел, таких, як відеосвідчення, юридичні та історичні документи, публікації в ЗМІ тощо; ■ сприяти розумінню розриву між реальним станом прав людини та стандартами стосовно права на свободу від дискримінації; ■ розвивати емпатію та повагу до права на рівність і мотивувати різко негативне ставлення до фактів дискримінації в сучасному суспільстві.
Ключові слова та поняття	Рівність у правах, дискримінація, ідентичність, багатоманітність, антисемітизм, расизм, апартеїд, гендерна дискримінація.
Методичні прийоми та техніки	Аналіз відеосвідчень, правових документів, публікацій ЗМІ; порівняльний аналіз історичних джерел; загальне обговорення; робота в малих групах, міні-лекція, дискусія.
Зв'язок з іншими темами посібника	Право на справедливий суд; Праця, вільна від примусу; Свобода думки, совісті та віросповідання; Право на вільне пересування; Права дитини; Ідентичність і людська гідність; Право на життя; Заборона катувань і нелюдського ставлення.
Час	90-120 хв. навчального часу.

ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ

Випереджаюче завдання

Запропонуйте учасникам заняття напередодні поміркувати над плакатом, створеним чеськими студентами, що став переможцем конкурсу, який проводила Європейська комісія у 27 країнах ЄС у 2007 році. Плакат має підписи «Кожне тіло є різним, але всі ми – люди. Всі ми хочемо бути щасливими, кожен з нас живе на тій самій планеті. Разом проти дискримінації» (Додаток 1).

 Попросіть поміркувати над такими запитаннями та занотувати свої відповіді для подальшого обговорення під час заняття:

- Чому Єврокомісія вирішила провести такий конкурс?
- Як ви розумієте гасла плаката? Як пов'язані між собою поняття цих гасел?
- Які ознаки багатоманітності можна додати до перерахованих на плакаті?
- Поруч з якою фігурою ви б помістили себе на плакаті?
- Чому девіз і заклики плаката актуальні? У чому їхня важливість?

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 [10-15 хв.]

Метод — загальне обговорення.

1. Запропонуйте для спільного перегляду (на дошці, роздрукований для перегляду індивідуально чи в електронному вигляді) плакат «Свобода від дискримінації» (Додаток 1) та поставте запитання з випереджаючого завдання. Під час обговорення зверніть увагу на поняття «ідентичність». Зауважте, що основу ідентичності складають певні ознаки: вік, стать, етнічність, колір шкіри, походження тощо, і що ці ознаки можуть стати причиною для відмінного від інших ставлення. Наголосіть, що ідентичність є складним і комплексним явищем, нерідко той чи інший аспект нашої ідентичності виходить на перший план залежно від життєвих обставин.

2. Запитайте учасників заняття, чи зіштовхувалися вони з випадками нерівного ставлення. Проаналізуйте кілька наведених прикладів і поясніть, що, незважаючи на нашу звичку називати подібні випадки дискримінацією, часто вони не можуть так юридично кваліфікуватися.

Повідомте учасникам заняття його тему та вкажіть мету і завдання. Наголосіть, що на занятті розглядатимуться приклади дискримінації з різних історичних періодів та сучасного повсякденного життя.

Крок 2 [15-20 хв.]

3. Запропонуйте учасникам заняття (за бажанням об'єднайте їх у кілька малих груп) для перегляду фотографії Додатка 2. Попросіть проаналізувати фотографії за такими запитаннями:

- *Що зображено на фото?*
- *Де і коли зроблені фотографії?*
- *Що їх об'єднує?*
- *Які поняття зі сфери прав людини можна застосувати для аналізу фотографій?*

Якщо аудиторія має труднощі з поясненням сюжетів фотографій, надайте інформацію з матеріалів для викладачів про історичний контекст цих фотографій: про боротьбу жінок за рівні права на межі XIX–XX століть, Нюрнберзькі закони Третього райху, боротьбу чорношкірого населення США у другій половині XX століття за рівні права та проти дискримінації.

4. Запропонуйте учасникам заняття ознайомитися з преамбулою та 1 і 2 статтями Загальної декларації прав людини (Додаток 3) та пояснити, як співвідноситься зміст документа та фотографій. Нагадайте, що фотографії відображають події різних історичних періодів. Зверніть увагу, що другий абзац преамбули Загальної декларації прав людини прямо вказує на зв'язок між її прийняттям та осмисленням наслідків Голокосту для Європи та світу. Поясніть, що проблема нерівності була актуальною і після прийняття Загальної декларації та залишається актуальною й у наш час. Саме тому ООН упродовж свого існування прийняла низку документів про заборону дискримінації.

Напишіть на дошці чи великому аркуші паперу назву документів: *Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р.*, *Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1965 р.*, *Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 р.*, *Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р.*, *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.*, *Міжнародна конвенція про захист прав усіх робітників-мігрантів і членів їхніх сімей 1990 р.*

Крок 3 [35-40 хв.]

Методи: міні-лекція, аналіз відеосвідчень, робота з поняттями, робота у групах, загальне обговорення.

5. Проведіть міні-лекцію за матеріалами для викладачів про історичне підґрунтя дискримінації в нацистській Німеччині та сталінському СРСР. Попросіть занотувати ознаки, за якими людей зараховували в ту чи іншу упосліджену групу як підставу для дискримінації.

6. Запропонуйте учасникам заняття до перегляду фрагменти історичних відеосвідчень та потім проаналізуйте їх. Перед переглядом фрагментів дайте коротку біографічну довідку про кожного зі свідків¹, наголошуючи на тому, про яку країну та який історичний період ідеться у відеоінтерв'ю. Проведіть обговорення кожного фрагмента за наведеними запитаннями (їх варто роздати учасникам заняття в друкованому вигляді як роздатковий матеріал).

Ім'я свідка	Інформація про свідка	Запитання для аналізу
Федора Рігас [00:30]	проживала у Київській області; розповідає про період початку 30-х р. ХХ ст.: час суцільної колективізації та розкуркулювання, боротьби з одноосібними сільськогосподарськими власниками.	<ul style="list-style-type: none"> • Про який період історії розповідає свідок? • Що стало причиною відмови у продовженні навчання? • Що відчувала свідок у той час? • Як ви оцінюєте описувану ситуацію?
Бася Йоффе [04:20]	розповідає про період др. пол. 30-х років ХХ ст., коли Зх. Україна входила до складу Польщі. Після прийняття Нюрнберзьких законів у Німеччині антиєврейська істерія була підхоплена й урядом Польщі.	<ul style="list-style-type: none"> • Про що розповідає свідок? • Що могло стати причиною подібного ставлення? • Яке право було порушене в ситуації, про яку розповідається? • Які почуття могла переживати свідок у той час? • Що б ви відчували у подібній ситуації?
Роза Гінзбург Борис Арсен [03:12]	розповідає про перші місяці окупації України 1941 року. Бершадь, на Вінниччині, де проживала сім'я Рози, перебувала в зоні румунської окупації – Трансїстрії. У містечку було влаштоване одне з найбільших у регіоні гетто.	<ul style="list-style-type: none"> • Про яку країну та під час яких подій розповідає Роза Гінзбург? • Навіщо окупаційна влада надала подібне розпорядження? • Як Роза сприймала подібний знак, що відрізняв її від інших? • Наскільки це було типовим і чи застосовувалося ще десь?
	згадує про організацію гетто у Рогатині на Станіславщині (тепер Івано-Франківська область) літом-восени 1941 року.	<ul style="list-style-type: none"> • Про що йдеться у свідченні Бориса Арсена? • Які наслідки в описуваному свідком фрагменті мала політика нацистів для населення гетто?
Лідія Мільготіна [01:40]	згадує про вересень 1941 року. Вінниччина, де вона проживала, вже була окупована та перебувала в румунській зоні окупації. Відповідно до окупаційної політики навчання єврейських дітей було заборонено.	<ul style="list-style-type: none"> • Що стало причиною відмови у продовженні навчання? • Як Лідія описує ставлення до вчительки? Як ви оцінюєте дії вчительки?
Марія Максимова [02:32]	розповідає про те, як у селі Недра, Барішівського району, Київської області, в якому вона народилася, невдовзі після звільнення від німецько-фашистських загарбників відкрили початкову школу. Вчителька російської мови не дозволила їй брати участь у шкільній п'єсі через те, що Марія була циганкою. Вона пояснює, як це вплинуло на її відчуття етнічної ідентифікації в подальшому житті.	<ul style="list-style-type: none"> • Яка була причина небажання вчительки надати Марії можливість виступити на концерті? • Як згадує про цей факт свідок? • Як наведений факт вплинув на подальше життя Марії? Як ви оцінюєте дії вчительки?
Михайло Заславський [00:40]	Подія, про яку згадує свідок, стосується серпня 1944 року: періоду підготовки до наступальної Ясько-Кишинівської операції, що мала на меті розгром великого угруповання німецьких та румунських військ на Східному фронті Другої світової війни і у якій Михайло брав участь. За роки окупації на Одещині було знищено близько 100 тисяч євреїв.	<ul style="list-style-type: none"> • Чому сержант записав національність Михайла, навіть не запитуючи його? • Як свідок пояснює свою вимогу вписати справжню національність? • Як ви оцінюєте вчинок свідка?

¹ Див. розділ «Біографії» на с. 285.

 Проведіть загальне обговорення за такими запитаннями:

- Що спільного у свідченнях очевидців?
- Що поєднує всі наведені приклади нерівного ставлення?
- Яке історичне підґрунтя розказаних історій?
- Чому і за якою ознакою свідки піддавалися дискримінації? У чому різниця в кожному конкретному випадку?
- Чому подібне ставлення було можливим у цих суспільствах?

Крок 4 [10-12 хв.]

Методи: аналіз публіцистичного тексту, загальне обговорення.

7. Надайте учасникам заняття цитату з статті А. Сахарова (Додаток 4). Повідомте, хто такий А. Д. Сахаров та якою була і залишається його роль у правозахисному русі СРСР та сучасної Росії.

 Обговоріть текст за такими запитаннями:

- Про що пише Нобелівський лауреат миру, дисидент та правозахисник Андрій Сахаров?
- Що автор вважає найбільшими «небезпеками сучасного суспільного розвитку»?
- Що саме автор називає «зручними міщанськими міфами» та як їх оцінює?
- Чого стосується твердження А. Д. Сахарова: «ми ніколи не забудемо»?
- Як можна пов'язати думки А. Д. Сахарова зі змістом розглянутих інтерв'ю?

Крок 5 [20-25 хв.]

Методи: міні-лекція, робота з правовими поняттями, робота зі справами ЄСПЛ.

8. Проведіть міні-лекцію за матеріалами для викладача (Текст 2). Поясніть, що дискримінація буває двох форм – де-факто (неофіційна) та де-юре (правова, тобто така, що підпадає під дію законів). На відміну від правової, неофіційна дискримінація має місце в ситуаціях, де домінує група людей, що користується перевагами стосовно меншості і має історичне підґрунтя чи коріниться в традиціях і виражається у різних формах: уникання, чіпляння ярликів, образи, зневажливе ставлення, ігнорування, цькування. І якщо з правовою дискримінацією можна боротися силою законів, то протидіяти проявам неофіційної дискримінації буває дуже складно.

Запропонуйте учасникам заняття самостійно визначити поняття «дискримінація». Методом «ажурної пилки» (джиг-со) ознайомте їх із поняттями: різниця у ставленні, обмеження у правах, сегрегація, расизм, перевага у порівнянні з іншими, небажання створювати розумні пристосування. Надайте визначення дискримінації та порівняйте з тим, яке учасники уклали самостійно. Попросіть на основі проведеної роботи визначити її можливі вияви та вказати суспільні небезпеки наявності дискримінації за будь-якою ознакою.

9. За наявності часу цей блок навчального матеріалу можна закріпити шляхом ознайомлення зі справою «Маркін проти Російської Федерації» (Додаток 5). Запропонуйте учасникам заняття за обставинами справи визначити:

- Чи був факт дискримінації?
- За якою ознакою?
- У якій формі?

Після обговорення ознайомте учасників заняття з рішенням Європейського суду у справі. Вислухайте коментарі присутніх про те, що співпало в їхніх відповідях з рішенням ЄСПЛ.

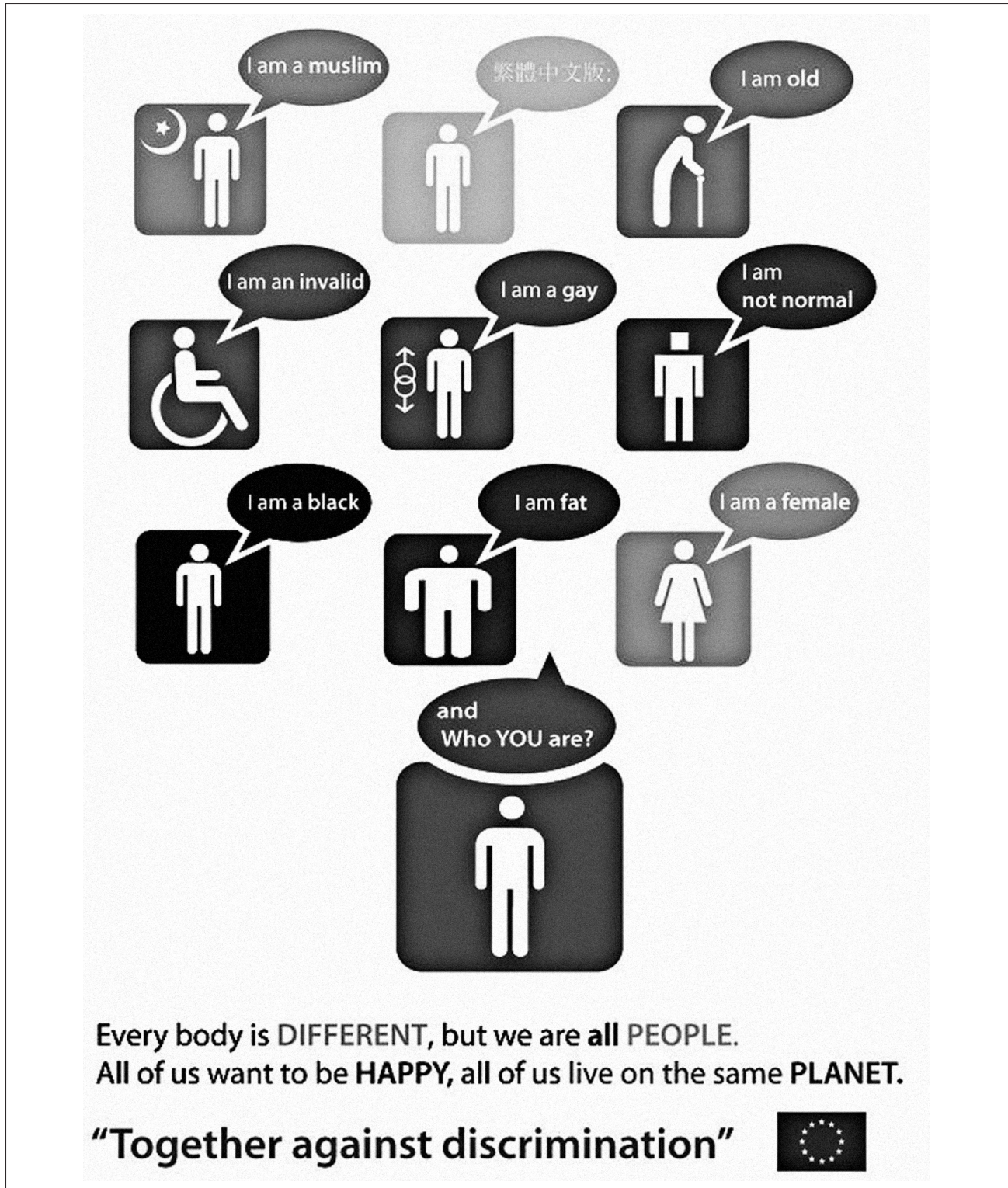

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧАСНИКІВ ЗАНЯТТЯ

Додаток 1. Мовою плаката

Плакат, створений на конкурс, оголошений Європейською комісією у 2007 р. Написи на плакаті: «Кожне тіло є різним, але всі ми – люди. Всі ми хочемо бути щасливими, кожен з нас живе на тій самій планеті. Разом проти дискримінації».

Автори – чеські студенти Вищої художньої школи м. Ліберець, Пн. Богемія.

Джерело: December 18, 2007 | ČTK (Czech News Agency).

Додаток 2. Мовою фотографій

1.

Фото 1.
Джанет Ранкін, перша жінка-конгресмен США, виступає з промовою у штаті Монтана, 1910.

2.

Фото 2.
Афроамериканці на демонстрації за рівні права, Washington, D.C., 1963.

© Warren K. Leffler, Library of Congress Prints and Photographs Division.

3.

Фото 3.

Автобус з закликом бойкотувати апартеїд. Лондон, 1989 р.

Photograph by R. Barraez D'Lucca. © Wikipidea commons.

4.

Фото 4.

Нацистський парад у Ляйпцігу, Німеччина у 1930-х рр. з плакатами: «Не купуй у євреїв!», «Купуй у німецьких магазинах!».

Photo credit: William Blye Collection, courtesy of USHMM Photo Archives.

Додаток 3. Мовою документа

Загальна декларація прав людини

Преамбула

Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їхніх прав є основою свободи, справедливості та загального миру; і

беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей; і

беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення; і

беручи до уваги, що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами; і

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті (995_010) свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі; і

беручи до уваги, що держави-члени зобов'язались сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод; і

беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання,

Генеральна Асамблея

проголошує цю Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів території, що перебувають під їх юрисдикцією.

Стаття 1

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Додаток 4.**Погляд сучасника. Андрій Сахаров про суть тоталітарних режимів**

«Крайнім вираженням небезпек сучасного суспільного розвитку є розвиток расизму, націоналізму і мілітаризму і, особливо, виникнення демагогічних, лицемірних і жахливо жорстоких поліцейських, диктаторських режимів <...>.

Витоками всіх цих трагічних явищ завжди була боротьба егоїстичних групових інтересів, боротьба за необмежену владу, придушення інтелектуальної свободи, розповсюдження серед народу масових емоційних та інтелектуально-спрощених, зручних обивателю міфів (міф раси, землі і крові, міф про єврейську небезпеку, антиінтелектуалізм, концепція "життєвого простору" в Німеччині, міф про посилення класової боротьби і про пролетарську непогіршеність, доповнений культом Сталіна і перебільшенням протиріч з капіталістичними країнами в СРСР, міф про Мао Цзедуна, крайній китайський націоналізм і відновлення концепції "життєвого простору", антиінтелектуалізм, крайній антигуманізм, певні упередження селянського соціалізму в Китаї).

<...> Світ ніколи не забуде багать із книг на площах німецьких міст, істеричних, людожерських промов фашистських "вождів" і їхніх ще більш людожерських таємних планів знищення та поневолення цілих народів...

<...> Ми ніколи не забудемо багатокілометрові рови, наповнені трупами, душоубки і газові камери, есесівських вівчарок і лікарів-бузуврів, пресовані копиці жіночого волосся, валізи з золотими зубами і добрива в якості "продукції" фабрик смерті».

Андрій Сахаров.

Цитата зі статті «Роздуми про прогрес,

мирне співіснування й інтелектуальну свободу», 1968².

- Про що пише Нобелівський лауреат миру, дисидент та правозахисник Андрій Сахаров?
- Що автор вважає найбільшими «небезпеками сучасного суспільного розвитку»?
- Що саме автор називає «зручними міщанськими міфами» та як їх оцінює?
- Чого стосується твердження А. Д. Сахарова: «ми ніколи не забудемо»?
- Як можна пов'язати думки А. Д. Сахарова зі змістом розглянутих інтерв'ю?

² Сахаров А. Д. Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.yabloko.ru/Themes/History/sakharov_progress.html

Додаток 5. **«Костянтин Маркін проти Росії» 22 березня 2012 року**

Фактичні обставини

Заявник, Костянтин Маркін, громадянин Росії, народився у 1976 році і проживає у Великому Новгороді (Росія).

У 2004 році він підписав контракт військової служби, згідно з яким зобов'язався «служити на умовах, передбачених законом». Він почав служити в якості оператора радіорозвідки і часто по роботі його заміняли жінки-військовослужбовці.

Після розлучення з дружиною, яка була матір'ю його трьох дітей, він залишився виховувати дітей сам. Після народження третьої дитини, він звернувся з проханням про відпустку на три роки. Його прохання було відхилене, оскільки, відповідно до закону, батьківська відпустка такої тривалості, могла бути надана лише жінкам військовослужбовцям.

У жовтні 2006 року військова частина видала наказ про надання йому майже двох років відпустки по догляду за дитиною, поки його молодшому синові не виповниться три роки, а також про надання фінансової допомоги у розмірі, приблизно, 5900 євро на всіх дітей. Військовий суд згодом розкритикував військову частину за недотримання постанов російських судів і вказав на незаконність виданого наказу.

У січні 2009 року Конституційний суд відхилив скаргу пана Маркіна про нездатність батьків використовувати трирічну відпустку по догляду за дитиною, вважаючи, що положення Закону «Про військову службу», які регламентують надання відпустки по догляду за дитиною, не суперечать Конституції.

Рішення Суду

Суд постановив, що пан Маркін став жертвою дискримінації у значенні Конвенції. Суд зазначив, що пан Маркін не був у змозі піклуватися про дитину протягом перших років її життя, коли це було найбільш необхідно, і не отримував жодних компенсацій як за затримку в наданні йому відпустки, так і за скорочення її тривалості.

Отже, передбачувана дискримінація стосовно військовослужбовців чоловічої статі у сфері надання права на відпустку по догляду за дитиною, була важливим питанням, яке становить спільний інтерес, не тільки в Росії, а й у інших державах-членах. Таким чином, Суд дійшов висновку, що подальший розгляд даної заяви сприяв з'ясуванню, збереженню і розвитку стандартів захисту відповідно до Конвенції.

Передбачувана дискримінація (стаття 14 у поєднанні зі статтею 8)

Суд зазначив, що просування гендерної рівності на сьогоднішній день є однією з основних цілей держав-членів Ради Європи, всіх учасників Конвенції. Таким чином, лише вагомі причини могли виправдати таку різницю у ставленні. Зокрема, посилення на традиції та існуючі соціальні відносини в країні не були достатніми підставами для обґрунтування різниці в поводженні за ознакою статі.

Відпустка по догляду за дитиною повинна дозволяти батькам залишатися вдома для догляду за дитиною, та, на відміну від декретної відпустки, пан Маркін, чоловік військовослужбовець, перебував в аналогічній ситуації, що і жінки військовослужбовці.

Суд відзначив, що в більшості європейських країн, включаючи Росію, закони дозволяли цивільним чоловікам і жінкам брати відпустку по догляду за дитиною. Крім того, у великій

кількості держав як чоловіки військовослужбовці, так і жінки військовослужбовці мали право на відпустку по догляду за дитиною. Отже, це показало, що сучасні європейські країни перейшли до рівного розподілу відповідальності за виховання дітей між чоловіками і жінками.

Суд не визнав, що різниця у ставленні до чоловіків військовослужбовців і жінок військово-службовців була позитивною дискримінацією на користь жінок. Суд прийшов до висновку, що така різниця в ставленні впливала на збереження гендерних стереотипів і була несприятливою як для кар'єри жінок, так і для сімейного життя чоловіків. Відмінність у ставленні не могла бути виправданою традиціями.

Суд зазначив, що законодавче регулювання права на відпустку по догляду за дитиною виявилось досить жорстким: чоловіки військовослужбовці не могли, за жодних обставин, реалізувати право на відпустку по догляду за дитиною. У Росії право на відпустку по догляду за дитиною залежить виключно від статі людини.

Враховуючи, що пана Маркіна можна було легко замінити іншим військовослужбовцем радистом, не було жодних підстав для відмови в реалізації його права на відпустку по догляду за дитиною. Таким чином, він піддався дискримінації за ознакою статі. Що стосується аргументів Уряду про те, що, підписавши військовий контракт, він добровільно відмовився від права «не піддаватися дискримінації» Суд постановив, що відмова від права «не піддаватися дискримінації» не може бути прийнятною, оскільки це суперечило б найважливішим суспільним інтересам.

Враховуючи все вищевикладене, Суд дійшов висновку, що місце мало порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8.

Додаток 6. Повідомлення ЗМІ

1. Повідомлення прес-служби коаліції з протидії дискримінації УХСПЛ

12 січня 2013 року Прем'єр-міністр України доручив Міністерству охорони здоров'я разом з Міністерством регіонального розвитку розробити зміни до умов ліцензування аптек, а також медичних закладів, які б гарантували вільний доступ до приміщень людям з обмеженими можливостями.

Приводом для такого доручення стало рішення Дніпропетровського апеляційного суду від 11 грудня 2012 року за позовом Дмитра Жарого, що має необхідність пересуватись на візку. Через неправильно встановлений пандус він не мав змоги потрапити до місцевої аптеки, щоб придбати необхідні ліки. Своїм рішенням суд зобов'язав Державну службу України з лікарських засобів розглянути питання щодо анулювання ліцензії на роздрібну торгівлю лікарськими засобами даної аптеки згідно з вимогами Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Свого часу Дмитро Жарий проходив навчання в рамках тренінгу «Стратегічні судові позови з протидії дискримінації», що організувала ХОФ «Громадська Альтернатива» за підтримки програми «Верховенства права» МФ «Відродження». Саме там зародилась ідея, що необхідно спробувати через суд змінити принизливу практику деяких аптек встановлювати пандуси «для галочки», таким чином позбавляючи людей із обмеженими можливостями доступу.

«Ця проблема стосується не тільки мене одного, вона зачіпає всіх інвалідів в Україні і не обмежується тільки аптеками. Тому я вирішив спробувати створити прецедент, який зможе продемонструвати, що людина з інвалідністю може відстояти свої права в суді. Оскільки я адвокат і знаю не тільки свої права, то всю роботу роблю сам, сам і несу всі витрати. У переліку позовних вимог я навмисно не згадав жодної гривні компенсації заподіяної мені моральною шкодою, щоб ні в кого не було приводу звинуватити мене в тому, що я це роблю з меркантильних міркувань», – розповів Дмитро Жарий.

Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» не тільки забороняє дискримінацію, зокрема і за ознакою інвалідності, а й встановлює обов'язок держави застосовувати позитивні дії: *«спеціальні тимчасові або постійні заходи, спрямовані на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях для особи та/або групи осіб реалізовувати рівні права і свободи, надані їм Конституцією і законами України»³.*

Проаналізуйте наведену публікацію за такими запитаннями:

- Чи можна наведені у публікації факти вважати дискримінацією? Чому?
- Яка ознака є причиною нерівного ставлення?
- Як можуть почувати себе у подібних випадках ті, проти кого спрямовано таке ставлення?
- Яким чином може бути усунено нерівність?

³ Коаліція з протидії дискримінації навчила боротися за свої права людей з інвалідністю /Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1358332525>

2. За матеріалами німецької газети Deutsche Welle: Іноземні студенти в Україні: солодкі обіцянки та гіркі проблеми⁴

Корупція, расова дискримінація та візові проблеми – це перелік основних труднощів, з якими стикаються іноземні студенти в Україні.

Неприємності починаються вже в аеропорту

Гроші зі студентів починають викачувати, як тільки ті зійдуть із літака. Серед звичних фінансових маніпуляцій – завищення вартості проїзду від аеропорту до гуртожитків. «Ще кілька років тому за трансфер з Донецького аеропорту до Луганська студенти медичного університету платили посереднику 200 доларів. У 2010 році ця сума становила вже 2000 доларів», – розповіла Deutsche Welle асистент проекту «Без кордонів» Олена Бондаренко.

Сварка з університетом – шлях до депортації?

Якщо ж у студента трапляється конфлікт із університетом, у такому випадку майже неможливо відстояти свої права, розповідає юрист Галина Бочева. «Міграційний статус студента в країні залежить від університету, без згоди якого навіть не можна перевестися до іншого ВНЗ. Якщо існує конфліктна ситуація, то університети, як правило, цього не роблять і не віддають документи, зокрема страховий поліс, атестати, зворотній квиток», – підкреслює юрист.

Расова дискримінація

Водночас тим студентам, які не мають проблем із навчанням, також варто бути насторожі. Адже вже один лише інший колір шкіри студента може стати причиною для агресії щодо нього. Випадки дискримінації трапляються в різних областях України. Зокрема в січні тернопільська газета зобразила африканців та арабів у вигляді мавп, які залицяються до українських жінок. А в лютому вінницькі соціал-націоналісти провели марш проти імміграції біля гуртожитків іноземних студентів.

Згідно з даними проекту «Ініціатива Різноманіття», більшістю жертв расистських нападів у 2007–2011 роках виявилися саме іноземні студенти. А згідно з опублікованим у 2008 році дослідженням Еліз Гарві, близько 35% закордонних студентів, які мешкали в Києві, заявили про напади на них з расових мотивів.

Із заявами про напад постраждали частіше звертаються до університету, а не міліції. Але навчальні інституції не завжди хочуть розголошувати таку інформацію, зазначає Галина Бочева. «Університети зацікавлені в тому, щоб якомога більше студентів хотіли приїхати вчитися до них. А інформацію про напади на іноземців вони сприймають як потенційний ризик того, що студенти не будуть приїжджати. По-друге, вони не знають, як допомогти в цих ситуаціях», – коментує юрист.

Дайте відповіді на запитання:

- Чи можна наведені у публікації факти вважати дискримінацією? Чому?
- Яка ознака є причиною нерівного ставлення?
- Як можуть почувати себе у подібних випадках ті, проти кого спрямовано таке ставлення?
- Яким чином може бути усунено нерівність?

⁴ Катерина Каплюк. Іноземні студенти в Україні: солодкі обіцянки та гіркі проблеми. – Електронний ресурс: <http://osvita.ua>. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/27968/

3. Повідомлення Радіо Свобода. В Україні люди з обмеженими можливостями потерпають від безробіття⁵

В Україні приблизно 2,6 мільйона людей з обмеженими можливостями. За останніми даними американського звіту про права людини, із них працевлаштовані 13% осіб. Натомість у Міністерстві праці та соціальної політики України повідомляють, що працює майже кожен четвертий українець з особливими потребами.

Чимало людей з інвалідністю працевлаштовані лише на папері

За даними ООН, загалом у світі людей з особливими потребами – 10%, а згідно з українськими законодавчими нормами, лише 4% від загальної кількості робочих місць на підприємстві мають належати людям із інвалідністю. Та навіть вони не мають роботи, говорить Іван Марусевич, голова громадської організації «Центр реабілітації» інвалідів-спинальників «Відродження».

«Багато роботодавців сьогодні звертаються з проханням просто знайти людину з інвалідністю, яка віддала б їм свої документи, щоб вони в нього просто лежали. Вони готові платити мінімальну заробітну плату, на рівні 900 гривень, і не морочитись зі створенням робочого місця для людини з інвалідністю. Роботодавцю не завжди хочеться створювати належні умови: обладнати пандус до приміщення, де буде працювати людина з інвалідністю, створити належні санітарно-гігієнічні умови, щоб людина змогла вільно зайти в туалет. Краще покласти чийсь документи, платити зарплатню і не мати головного болю», – розповів Іван Марусевич.

Олегу 20 років. Має дві вищих освіти: соціального працівника та економічну. Володіє англійською мовою, має досвід перекладача під час прес-конференцій. Свої резюме він розсилає по сайтах фірм. Роботодавці висловлюють свою зацікавленість у послугах Олега, доки їм не стає відома правда про його здоров'я. Олег – інвалід 1-ї групи, бо має проблеми з опорно-руховим апаратом, пересувається інвалідним візочком. «Коли дізнаються, що я інвалід, то кажуть – потім, потім, як знаєте, кажуть по-японськи: не кажуть ні, але не кажуть і так. Просто такі умови для інвалідів створюються, що дуже важко працевлаштуватись», – каже Олег.

Експерти наголошують: українське суспільство не готове сприймати людей із особливими потребами. Вони щодня зустрічаються з непереборними перешкодами як у пошуках роботи, так і в пересуванні по місту. В Україні для людей з обмеженими можливостями досі не пристосовані ні громадський транспорт, ні підземні й наземні переходи, ні магазини тощо.

Дайте відповіді на запитання:

- Чи можна наведені у публікації факти вважати дискримінацією? Чому?
- Яка ознака є причиною нерівного ставлення?
- Як можуть почувати себе у подібних випадках ті, проти кого спрямовано таке ставлення?
- Яким чином може бути усунено нерівність?

⁵ Наталка Коваленко. В Україні люди з обмеженими можливостями потерпають від безробіття. – Електронний ресурс Радіо Свобода: www.radiosvoboda.org. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24364674.html>

4. Повідомлення Радіо Свобода. Статева нерівність на робочому місці⁶

Чоловіки є керівниками більшості українських компаній, і лише на 14% підприємств головує жінка. Третина українських працівниць жіночої статі стикалися з ситуаціями, коли чоловіки мали переваги в розмірі оплати праці та при прийомі на роботу. Такі дані соціологічних опитувань.

За дослідженнями одного з міжнародних кадрових порталів, керівниками у майже 90% українських компаній є чоловіки. Третина роботодавців визнає, що в них більше шансів потрапити на топові посади, повідомила генеральний директор порталу Марина Маковій. «Керівний склад 58,6% компаній також переважно чоловічий і лише 24% – переважно жіночий. У рівній мірі чоловічий і жіночий керівний склад тільки в 17% українських компаній. Також 51,7% роботодавців відзначають, що в чоловіків вищі, ніж у жінок, очікування заробітної плати. Але й рівень заробітних плат також, як правило, вищий», – розповіла Марина Маковій.

Жінок з дітьми до 3 років і вагітних все ще звільняють з роботи

Минулого року державні органи перевірили 2,5 тисячі українських підприємств, на яких працювали 285 тисяч жінок. Порушення були виявлені більш ніж на 1,9 тисячі підприємствах. Були такі порушення, як не виплачені відпускні до початку декретної відпустки. А також порушення заборони звільняти вагітних жінок і жінок з дітьми до 3 років. Стосовно 120 жінок роботодавці не дотримувалися цього правила.

Саме з такою ситуацією зіштовхнулася у себе на роботі Майя. За професією вона – лікар-невропатолог. Спочатку її не хотіли брати на роботу через те, що вона – молода жінка, а тепер збираються звільнити через вагітність, розповідає подруга Майї, Аліса.

«Вона після закінчення інституту працювала кілька років у лікарні. Її брати не хотіли, але взяли за умови, якщо вона не буде в найближчому майбутньому народжувати дітей. Якщо, скажімо, прийде чоловік на її місце, то його візьмуть із розпростертими обіймами, – каже Аліса. – І через кілька років вона вийшла заміж, завагітніла, а коли прийшла оформлювати документи для декретної відпустки – головний лікар одразу запропонувала їй звільнитися. Жінка, звичайно, була в розпачі. З великими труднощами вона вмовила керівницю, щоб її не звільняли, принаймні, до народження дитини, не кажучи вже про те, щоб оплачувати потім декрет».

Дайте відповіді на запитання :

- Чи можна наведені у публікації факти вважати дискримінацією? Чому?
- Яка ознака є причиною нерівного ставлення?
- Як можуть почувати себе у подібних випадках ті, проти кого спрямовано таке ставлення?
- Яким чином може бути усунено нерівність?

⁶ Наталка Коваленко, Марічка Набока. Статева нерівність на робочому місці. – Електронний ресурс Радіо Свобода: www.radiosvoboda.org. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24255233.html>

5. Результати Всеукраїнського дослідження «Індекс стигми ЛЖВ»⁷

Кожен 5-й лікар відмовляє ВІЛ-позитивному в медичному обслуговуванні.

Результати всеукраїнського дослідження «Індекс стигми ЛЖВ» стверджують, що більша половина (51%) українців, хворих на ВІЛ/СНІД, стикалася з проявами дискримінації та стигматизації. Здебільшого це виявляється через плітки (30%), усні образи хворого (18%) та психологічний тиск з боку подружжя/партнера (12%).

Кожен четвертий хворий (25%) зазначив, що його ВІЛ-статус цілком або частково був причиною обмежень у доступі хоча б до однієї з послуг у соціальній або медичній сферах (надання медичної допомоги, послуг у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я, планування сім'ї, проблеми з житлом, перешкоди у навчанні). Частіше за інших це були відмови у наданні медичного обслуговування (20%).

«На жаль, у нашому суспільстві досі існує багато міфів щодо ВІЛ/СНІДу, які спричиняють нерозуміння ситуації, дискримінаційні дії та порушення прав людей, інфікованих ВІЛ, – говорить **Оксана Брижовата**, керівник "Відділу інноваційних програм" ВБО "Всеукраїнська Мережа ЛЖВ". – Страждають від цього в першу чергу люди, які найбільше потребують підтримки та допомоги. Порушуються навіть їхні базові права, закріплені Конституцією України, як-то право на роботу, житло, медичний догляд чи соціальне обслуговування».

Згідно з дослідженням, медичні працівники – люди, які начебто мали в першу чергу підтримувати хворих, навпаки, піддають їх дискримінації. Так, за оцінкою опитуваних, працівники системи охорони здоров'я після розкриття ВІЛ-статусу респондентів частіше демонстрували дискримінацію щодо них (28%), ніж підтримку (19%).

Недотримання конфіденційності та несанкціоноване розголошення інформації про ВІЛ-статус хворого є однією з найголовніших проблем ЛЖВ сьогодні. Більше третини опитаних (37%) стверджують, що хоча б раз, але стикалися з таким проявом. При цьому досить часто подібні порушення відбуваються з боку медичних працівників, особливо таких медичних закладів, як жіночі консультації, пологові будинки, поліклініки за місцем проживання тощо. Так, наприклад, 28% жінок хоча б раз отримували від медичних працівників пораду відмовитися від народження дітей, при тому, що ВІЛ-інфіковані матері, приймаючи ліки, можуть народжувати абсолютно здорових дітей.

Проаналізуйте:

- Чи можна наведені у публікації факти вважати дискримінацією? Чому?
- Яка ознака є причиною нерівного ставлення?
- Як можуть почувати себе у подібних випадках ті, проти кого спрямовано таке ставлення?
- Яким чином може бути усунено нерівність?

⁷ Кожен 5-й лікар відмовляє ВІЛ-позитивному в медичному обслуговуванні. – Електронний ресурс «Всеукраїнська мережа ЛЖВ». – Режим доступу: <http://network.org.ua/media/news/5/>

6. Повідомлення УНІАН. Правозахисник: «Журналіст став випадковою жертвою етнічних перевірок міліції»⁸

Правозахисники заявляють, що в українській міліції поширений «етнічний профайлінг» – селекція перевірок за етнічною ознакою. І випадок з затриманням журналіста Мустафи Найєма – яскраве цьому підтвердження.

Затримання людей за кольором шкіри чи національним походженням в Україні є буденною справою української міліції. Правоохоронці не мають спеціальних вказівок «згори» затримувати осіб за расовою ознакою, але неформальна практика в міліції існує, каже голова правозахисного центру «Поступ» Костянтин Реуцький. За його словами, журналіст інтернет-видання «Українська правда» Мустафа Найєм, якого затримав міліцейський спецпідрозділ «Беркут» як особу «кавказької національності», став випадковою жертвою такої практики, від якої щоденно потерпають в Україні люди, але не можуть про це розповісти суспільству.

«Етнічний профайлінг не допустимий з точки зору міжнародної практики захисту прав людини. Не можна затримувати людину тільки тому, що вона виглядає не так, як переважна більшість. Журналіст постраждав від такого етнічного профайлінгу, з яким в Україні треба боротися», – зауважив Костянтин Реуцький в інтерв'ю Deutsche Welle. Між тим, заступниця голови президентської адміністрації Ганна Герман повідомила, що буде розроблений комплекс профілактичних заходів для попередження повторення подібних ситуацій, підкресливши, що влада зробить все, щоб Україна залишалася толерантною державою. Втім Реуцький має дуже великий скепсис щодо того, що українська влада адекватно відреагує на цей прояв ксенофобії в правоохоронних органах.

Журналіст Мустафа Найєм вимагає звільнити співробітника «Беркута», який його затримав. Про це він написав у статті в «Українській правді». На його думку, «якщо президент України Віктор Янукович і керівники МВС проігнорують вимогу про звільнення співробітника "Беркута", це буде означати тільки одне: влада на боці ксенофобії». Найєм також вимагає оприлюднення інструкцій патрульно-постових служб, згідно з якими вони проводять перевірку документів.

Дайте відповіді на запитання:

- Чи можна наведені у публікації факти вважати дискримінацією? Чому?
- Яка ознака є причиною нерівного ставлення?
- Як можуть почувати себе у подібних випадках ті, проти кого спрямовано таке ставлення?
- Яким чином може бути усунено нерівність?

⁸ Правозахисник: «Журналіст став випадковою жертвою етнічних перевірок міліції». – Електронний ресурс «УНІАН. Права людини». – Режим доступу: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/196315>

7. Повідомлення інтернет-видання Gazeta.ua: Роботодавці вважають старими 30-річних українців – експерт⁹

Від 1 січня 2013 року у законі про зайнятість набули чинності нові вимоги до роботодавців. Відтепер роботодавців штрафуватимуть через вікову дискримінацію претендентів на роботу. Компанії загрожує штраф у розмірі десяти мінімальних заробітних плат на момент виявлення такого порушення. Ситуацію на трудовому ринку та проблеми вікової дискримінації в Україні прокоментував Gazeta.ua столичний соціальний психолог **Віктор Пушкар**.

«Те, що зараз заборонили вказувати вік в оголошеннях про прийом на роботу, – це буде дуже легко обходитись тим, що почнуть накладати штрафи на роботодавців, а потім ті самі штрафи виймуть з кишені найманих працівників. Державні заходи проти вікової дискримінації, на мою думку та думку інших експертів, мають переважно косметичний характер. Вони спрямовані на те, щоб приховати проблему, замість вирішити її по суті. До 2009 року словосполучення "вікова дискримінація" взагалі не вимовлялось», – розповів Пушкар.

За словами дослідника, проблема вікової дискримінації є актуальною серед молоді. «Дуже часто найманих працівників вважають надто молодими. Старими вважають людей 28-30 років і далі, 45 – це вже треба на кладовищі лежати. За віком дискримінують, тому що люди керуються стереотипами, забобонами і національними критеріями. Подивитись дату народження людини значно легше, ніж розпізнати людину».

Дайте відповіді на запитання:

- Чи можна наведені у публікації факти вважати дискримінацією? Чому?
- Яка ознака є причиною нерівного ставлення?
- Як можуть почувати себе у подібних випадках ті, проти кого спрямовано таке ставлення?
- Яким чином може бути усунено нерівність?

⁹ Наталія Шестопап. Роботодавці вважають старими 30-річних українців – експерт. – Електронний ресурс Gazeta.ua. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/life/_robotodavci-vvazhayut-starimi-3-richnih-ukrajinciv-ekspert/480236

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ

Текст 1.

Дискримінація як мета або як засіб? Навіщо у тоталітарній державі одні є кращими за інших?

Дискримінація, яка розуміється як невинуваті відмінності у правах і обов'язках людини відповідно до певної ознаки (расова, етнічна, мовна чи класова приналежність, громадянство, сімейні зв'язки, стать, релігійні переконання, сексуальна орієнтація, вік, інвалідність, рід занять і т. п.), протягом ХХ сторіччя була одним із основних інструментів у найрізноманітніших державах і політичних системах. Наймасштабніше розповсюдження як інструмент державної політики дискримінація отримала в тоталітарних режимах: сталінському СРСР і нацистській Німеччині. Дискримінаційні заходи могли бути метою або використовуватися державою як інструмент для досягнення інших цілей. У першому випадку мотивом для застосування дискримінаційних заходів було відокремлення – або виокремлення – групи від іншої частини соціуму й недопущення членів цієї групи до певних занять чи соціальних благ (заборона займатися професійною діяльністю, обмеження свободи пересування, обмеження у правах) і т. п. У другому випадку дискримінаційні заходи застосовувалися для того, щоби створити сприятливі умови для маніпуляції цією групою в майбутньому.

Як нацистська Німеччина, так і комуністичний СРСР проголосили своїм завданням побудову нового суспільства й в основу своїх проєктів суспільного переустрою помістили певні соціальні доктрини. В нацистській Німеччині процес побудови нового суспільства на расистських основах передбачав виключення з суспільства «небажаних» і «шкідливих» елементів – у першу чергу євреїв, що розглядалися як «анти-раса», яка загрожувала своїм існуванням «арійській расі», а також менш успішних у порівнянні з арійцями в расовому сенсі ромів (циган) і тих груп, котрі, як вважалося, своїм існуванням загрожували здоров'ю нації: люди з вродженими фізичними вадами, а також гомосексуали, «рецидивісти», «жебраки» й «дармоїди». Коли Гітлер отримав владу з рук президента Гінденбурга, він зайнявся пацифікацією й уніфікацією державного апарату. У перші ж місяці влади нацистів на адресу вищеперерахованих груп уже від імені держави стрімко стала реалізовуватися правова дискримінація: видання цілої низки законів, які виключали ці групи з різних сфер соціального, професійного й громадського життя й визначали підстави для їхнього переслідування.

Наймасштабніше ці заходи протягом існування нацистського режиму виявилися щодо євреїв. Уже 7 квітня 1933 року був виданий закон «Про відновлення професійного чиновництва», який встановлював поняття «неарійця» і призвів до звільнення з державної служби близько двох тисяч євреїв. Закон від 22 квітня забороняв лікарням касам тримати на службі лікарів-євреїв. Того ж року була введена процентна норма (менше 1%) для студентів-євреїв у вищих навчальних закладах. 29 квітня було анульовано членство євреїв-художників у німецьких союзах діячів мистецтва. 15 вересня 1935 року були видані Нюрнберзькі закони: два антиєврейські законодавчі акти («основні закони») – «Закон про громадянство Райху» й «Закон про збереження германської крові й германської честі», проголошені на з'їзді Націонал-соціалістичної партії й одностайно прийняті сесією Райхстагу, яку спеціально скликали в Нюрнбергу з нагоди з'їзду партії. Відповідно до статті 2 «Закону про громадянство Райху», громадянином міг бути лише той, хто має «германську або споріднену з нею кров і хто своєю поведінкою доводить бажання й здібність віддано служити германському народу й Райху». Таке формулювання означало позбавлення євреїв німецького громадянства. «Закон про збереження германської крові й германської честі» серед низки інших вето забороняв як «паплюження раси» шлюб і позашлюбне співмешкання між євреями й «громадянами германської або спорідненої з нею крові» й інше. Поняття «єврей» у Нюрнберзьких законах не визначалося, тому постановою від 14 листопада 1935 року цей пробіл заповнили: було встановлено категорії євреїв і «осіб із домішкою єврейської крові» та введено поняття «неарієць». Ця постанова замінила так званий «арійський параграф» більш раннього антиєврейського законодавства. На основі Нюрнберзьких законів було видано ще 12 постанов, які закрили євреям доступ майже до всіх посад і професій, обмежили свободу їхнього пересування й ввели до їхніх посвідчень особи обов'язкову відмітку Jude

(«євреї»). Нюрнберзькі закони здійснили соціальну сегрегацію (на біологічній основі) й ізоляцію євреїв. Значною частиною германського суспільства й самими євреями Нюрнберзькі закони спершу сприймалися як юридичне обґрунтування майбутнього проживання євреїв у Німеччині. Проте подальша серія постанов вивела євреїв Німеччини за межі закону. Так, 5 січня 1938 року був прийнятий закон, який зобов'язував євреїв додавати ім'я «Ізраїль» до імені кожного чоловіка й «Сара» до імені кожної жінки. У травні був анульований правовий статус єврейських общин Німеччини, а у квітні введена обов'язкова реєстрація єврейського майна для його конфіскації. 23 червня 1938 року євреїв усіх вікових груп зобов'язали носити посвідчення особи. В тому самому місяці євреям-лікарям заборонили займатися лікарською практикою, а в серпні євреям-юристам – адвокатурою. 5 жовтня паспорти євреїв були оголошені недійсними, і документи євреїв, які емігрували з Німеччини, почали відмічати літерою J (Jude). Ці й наступні постанови (остання видана в липні 1943 року), по суті, були широкомасштабною правовою дискримінацією. Вони ставили євреїв Німеччини поза законом і були вступом до «остаточного розв'язання єврейського питання», яке почало реалізовувати після вторгнення Німеччини в СРСР¹⁰.

Подібним чином у СРСР при досягненні поставленого більшовицькою партією соціального ідеалу передбачалися ізоляція й виключення з суспільного життя певних категорій населення, які не вписувалися до цього ідеалу. 70-річна історія радянської держави насичена прикладами застосування дискримінаційних заходів щодо різних груп на різних стадіях існування системи – соціальних і релігійних, а потому, в зв'язку з трансформацією системи, – й етнічних груп. Ця практика була закріплена законодавчо вже в перший рік існування нової влади: основним способом маргіналізації й позбавлення впливу на внутрішньополітичну ситуацію певних «класово чужих» категорій населення було позбавлення їх виборчих прав. 65 стаття Конституції РРФСР від 1918 року й від 1925 року встановлювала такі категорії населення, позбавлених цих прав: а) особи, які застосовують найману працю з метою отримання прибутку; б) особи, які живуть на нетрудовий дохід: проценти з капіталу, прибутки з підприємств, надходження з майна й т. п.; в) приватні торговці, торгові й комерційні посередники; г) монахи й духовні служителі церков і релігійних культів; г) службовці й агенти колишньої поліції, особливо корпусу жандармів і охоронних відділень, а також члени царського дому Росії; д) особи, яких у встановленому порядку визнали психічнохворими або божевільними, а також особи, які перебувають під опікою; е) особи, засуджені за корисливі й ганебні злочини на термін, визначений законом або судовим рішенням. Для таких людей у народі з'явився окремий термін – «позбавленці». Насправді позбавленець не лише був ущемлений у виборчих правах. Такі люди не могли отримувати вищу освіту, мешкати в центральних містах або повернутися до того міста, де вони були арештовані. Вони не мали права отримувати пенсію й допомогу з безробіття. Їм було заборонено вступати до профспілок (не члени профспілок не допускалися до керівництва промисловими підприємствами й організаціями). До 1929 року в СРСР нараховувалося близько 3 млн 716 тис. позбавленців, що складало близько 5% загальної кількості виборців¹¹. Як відзначає дослідник проблеми «позбавленців», російський історик С. А. Красильников, «більша частина "позбавленців" ні за походженням, ні за реальним соціальним станом не належала до вихідців із раніше привілейованих прошарків і груп. Відповідно, вони в своїй масі не були й політичними опонентами більшовизму. Проте повністю очевидно, що більшовики переслідували при позбавленні прав більш глибокі й далекі цілі. Перша з них полягала в "доламуванні" й "подрібненні" традиційних прошарків і груп, які дісталися більшовикам від попереднього ладу. Використання при позбавленні прав таких критеріїв, як колишня соціальна приналежність (походження чи статус до революції), дозволяло не послаблювати тиску й дискримінацій щодо "колишніх" і не давати їм можливості адаптуватися й тим паче самоорганізуватися в нових умовах. Якщо подивитися на об'єкти "ураження" прав, то стане очевидно, що основний удар режим завдавав найбільш соціально незалежним від держави й активним

¹⁰ Детальний огляд антиєврейських дискримінаційних заходів у Третьому райху російською мовою див., напр.: Катастрофа европейского еврейства. Учебный курс. В 7 ч. – Тель-Авив: Открытый университет Израиля, 2000. – Ч. 2: Подъем нацизма и формирование антиеврейской политики в Третьем Рейхе.

¹¹ Красильников С. А. На изломах социальной структуры: Маргиналы в послереволюционном российском обществе (1917 – конец 1930-х гг.). – Новосибирск, НГУ, 1998. Див.: http://zaimka.ru/soviet/krasilin_1_p1.shtml

прошаркам суспільства 1920–1930-х років – торговцям, підприємцям, заможним селянам, особам "вільних професій" з інтелігенції – тим, хто міг становити основу правового, громадянського суспільства, паростки якого стали з'являтися в часи непу... Таким чином, за своїми цілями, методами й результатами запроваджуване більшовицьким режимом позбавлення виборчих прав було органічною частиною запроваджуваних широкомасштабних репресій, порівнюваних за значимістю й наслідками з наймасовішими терористичними кампаніями типу "великого терору" або депортації – селянських чи етнічних».

Окрему сторінку ставлення тоталітарних режимів до різних груп являє собою в нацистській Німеччині й сталінському СРСР те, що сучасні дослідники називають «гендерною політикою», політикою щодо ролі й місця жінки в цих суспільствах і дискримінації жінок, регулювання соціальних відносин між статями й створення маріонеткових організацій, завдяки яким режими досягали розповсюдження необхідних їм цінностей у вибраній цільовій групі, в даному разі – серед жінок. На думку істориків, визначальну роль у гітлерівській Німеччині грали чоловіки, вони керували політикою й економікою, вели війну й чинили злочини. На противагу їм, німецькі жінки були повністю витіснені з політики, здебільшого – і з економіки, а тому історію гітлерівської держави можна розцінювати як історію чоловіків. На основі аналізів цілей, методів і результатів виховання учасниць нацистських молодіжних організацій історики відзначають, що вихованим ідеалом створених нацистами режимів жіночих організацій (наприклад, «Націонал-соціалістична жіноча організація» (NSF) і «Союз німецьких жінок» (BDM)) були «німецька жінка» й «німецька мати». Результатами політичної обробки дівчат стали позбавлення здатності тверезо розумітися на політиці, викривлення сприйняття дійсності, виховання віри в авторитет і знеособлення. Керівниця Націонал-соціалістичної жіночої організації Г. Шольц-Клінк завжди була під контролем партійних керівників-чоловіків. Вона займала високі посади в кількох нацистських організаціях і забезпечила завершення уніфікації жіночого руху в Німеччині. Її численні виступи перед жіночою аудиторією були маніпуляцією слухачками, грою на материнських почуттях, патріотизмі, традиційних цінностях. Певний успіх НСФ у представницьких нижніх соціальних прошарків – робітниць і селянок – пояснювався пропагандистською ревальвацією їхньої тяжкої щоденної праці, яка виявлялась у вихвалянні жінок-трудівниць і в організації для них вечірніх й інших курсів. Привернення жінок із буржуазних кіл на сторону нацизму було успішним завдяки збереженню їхнього привілейованого становища: їм вдавалося уникати різних обов'язкових служб і доручень, вони використовували макіяж, слідували за модою, не поспішали заводити дітей, а свою участь у НСФ обмежували сплатою членських внесків. Як пише дослідник цієї сторінки історії Третього райху Олександр Єрмаков, теоретики нацизму виходили з начебто «вічних» природних, біологічних відмінностей між статями й визначали для кожної з них свої сталі ролі в суспільстві, які вважалися «рівноцінними». Партія Гітлера прагнула зберегти за чоловіками провідні позиції в управлінні державою, армією й економікою. Жінок нацисти хотіли повернути до сім'ї, домашнього вогню, вигнати їх зі сфери промислового виробництва, системи охорони здоров'я, правосуддя, соціального забезпечення, позбавити політичної рівноправності. «Природною» функцією жінки вважалось материнство, яке перетворилося з приватної справи на функцію державного значення. «Боротьба за народжуваність» проти «неповноцінних» і «чужих у расовому розумінні» прирівнювалась до боротьби солдат на фронті. Ідеологія нацистів характеризувалася суперечливим поєднанням бажання спертися на історичну традицію, відновити деякі традиційні гендерні стереотипи й боротьби з такими явищами доіндустріальної епохи як шлюб із розрахунку або засудження позашлюбних зв'язків¹². Однак загальний вектор нацистської політики в цьому напрямку був побудований за зразком вираженого імператором Вільгельмом II трискладового гасла «Kinder, Küche, Kirche» (діти, кухня, церква) й спрямований на досягнення чітких прагматичних цілей: усунення безробіття й зростання населення заради задоволення потреб армії й колонізації на Сході. Водночас він був влучно висловлений Гітлером лише в одній фразі: «Наша жіноча програма зводиться до одного слова – діти»¹³.

¹² Єрмаков А. Нацистские девичьи и женские организации в системе гендерных отношений Третьего рейха. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Ярославль, 2010. – С. 26–28.

¹³ Пленков О. Ю. III Рейх: Нацистское государство. – СПб.: Издательский дом «Нева», 2004. – С. 309 (Глава VI. Женщины в Третьем рейхе).

Схожим чином внутрішня політика радянської держави також була спрямована на переформування ціннісних понять і моральних орієнтирів серед радянських жінок із метою їхньої мобілізації для потреб режиму. На відміну від нацистської, радянська ідеологія не акцентувала культивування консервативних цінностей і жорсткої фіксації гендерних ролей – навіть навпаки, у зв'язку з намірами здійснення широкомасштабної індустріалізації, влада була зацікавлена не стільки в збереженні патріархальних поглядів на місце жінки в суспільстві, скільки в зламі традиційних стереотипів. Якою мірою їм це вдалося? Як і за нацизму, радянська система не змогла гарантувати жінці рівноправного з чоловіками місця у зв'язку з низьким рівнем модернізації суспільства й поширеністю консервативно-патріархального устрою, який лише незначною мірою піддавався трансформації у промислових центрах, які саме зароджувалися. А в середині 1930-х років радянська влада відмовилася від попереднього суперечливого ставлення до «буржуазних» інститутів, наприклад, до інституту шлюбу, відродила ідеал стабільної сім'ї й усіяко підтримувала материнство. Водночас у тому, що стосується питань етики праці й соціальних норм, радянська ідеологія формально підкреслювала рівноправність статей на робочому місці й у виробничому процесі. В 1930-ті роки жінки суттєво поповнили ряди робочого класу. Однак, як відзначає дослідниця цієї проблематики Сара Девіс, у багатьох питаннях вони залишалися безправними громадянами¹⁴.

У своєму дослідженні вона пише, що як і раніше були живі гендерні стереотипи, жінки несли тягар домашніх турбот, попри те що працювали повний робочий день. Жінкам доводилося виконувати подвійні навантаження: на роботі й удома, – що великою мірою визначало їхнє ставлення до життя. Наприклад, у Ленінграді значну частину робочої сили складали жінки. До 1 січня 1935 року кількість жінок у промисловості досягла 44,7%. Багато з цих жінок стали робітницями в період першої п'ятирічки. Незважаючи на те, що робітниць було майже стільки, скільки робітників, жінки все одно перебували в невідповідному становищі. Іноді їм платили менше ніж чоловікам, попри однакові досвід роботи й кваліфікацію. Рівень грамотності серед жінок був набагато нижчим, ніж у чоловіків. У 1935 році більше половини жінок, які працювали на текстильних фабриках, були неграмотними. Незначна кількість жінок була охоплена політичною освітою – партійні активістки зосереджувалися переважно на текстильних підприємствах. Високого становища досягали небагато хто: з 328 директорів фабрик у Ленінграді в 1935 році лише в 20 випадках цю посаду обіймали жінки, 17 із них працювали на текстильних і швацьких фабриках. Від 50 до 60% лікарів були жінками, але лише четверо з них стали головними лікарями. У другій половині 1930-х років партія почала кампанію з просування жінок на партійну роботу й на роботу на підприємствах, яка не стала успішною.

На підприємствах дискримінація жінок зберігалася протягом всього цього періоду. Часом стереотипів дотримувалися самі жінки, але переважно дискримінацію здійснювали чоловіки. У спецповідомленнях НКВС про настрої в суспільстві, які вивчала С. Девіс, наводяться кілька висловлювань, що свідчать про те, як міцно вкорінилася традиційно-патріархальна свідомість. У Конституції 1936 року було сказано про гарантії наділення жінок рівними з чоловіками правами, однак на практиці чоловіки протестували проти участі жінок у виборах.

Через зашкоровані погляди й звичаї, яких дотримувалися як чоловіки, так і жінки, робітниці на фабриках отримували меншу зарплатню, були менш грамотними, меншою мірою залучені до процесів політичної й технічної освіти, ніж чоловіки. Жінкам доводилося нести тягар господарських робіт, відповідно до загальноприйнятної думки: жінка має відповідати за покупки для дому, піклуватися про дітей, виконувати всю домашню роботу, навіть якщо вона працювала весь день. Подвійне навантаження часто залишало жінці менше часу на читання, політзаняття й дискусії, ніж її чоловікові. Таким чином, поки чоловіки обговорювали політику, жінки розмовляли про потреби дітей, черги чи нові зростання цін.

¹⁴ Девіс Сара. Мнение народа в сталинской России. Террор, пропаганда и инакомыслие, 1934–1941. – М.: РОССПЭН, 2011. – С. 62–74 (Глава III. Женщины, семейная политика, образование).

Текст 2.

ОГЛЯД СПРАВ ПО ВИБРАНИХ СТАТТЯХ КОНВЕНЦІЇ РАДИ ЄВРОПИ З ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Свобода від дискримінації

Слово «дискримінація» досить поширене у сучасному спілкуванні. Зазвичай це слово використовують, характеризуючи розрізнене ставлення залежно від певної ознаки. Таке тлумачення абсолютно природне, якщо брати до уваги етимологію слова. Термін «дискримінація» має латинське походження (*Discriminatio*) і в буквальному розумінні означає розрізнення, диференціація. Таке розрізнення буває закріпленим у різних нормах: юридичних, релігійних, моральних і т. п. Воно може виявлятися у поведінці окремих суб'єктів. Поведінка може відповідати чи не відповідати тим самим нормам. Ознакою, стосовно якої відбувається розрізнення, може бути будь-яка відмінність (стать, раса, національність, вік, релігійні або ідеологічні погляди, сексуальна орієнтація, стан здоров'я та інші обставини). Так виглядає картина, якщо використовувати термін «дискримінація» в широкому розумінні, якщо взяти до уваги максимально можливі ситуації, у яких зазвичай користуються цим словом.

З давніх часів людство замислювалось над тим, як зробити світ більш справедливим. Приниження одних людей іншими, різюча нерівність, ставлення до собі подібних, як до худоби, рабство – все це не могло не турбувати мислячу частину населення землі. І світ поступово змінювався. Важливим етапом у цій еволюції була епоха Просвітництва. Відома велика кількість праць вчених філософів, правників того часу, що містять справжні винаходи в гуманітарній сфері, якими ми успішно користуємося й зараз. Такі винаходи того часу стали ґрунтом для побудови сучасних демократій. Чого варті теоретичне обґрунтування розподілу державної влади на функціональні гілки Шарлем Луї Монтеск'є, теорія суспільного договору Жан-Жака Руссо і т. п. Досягненням того часу була й поява документів, що вперше піднімали до рангу юридичних норм природні права людини – те, чим людина володіє лише в силу своєї людської природи. Ту епоху характеризує розвиток саме ідей свободи і рівності. Все більше викристалізовувалось розуміння рівності в людській гідності, в правах, рівності перед законом. Саме ідея рівності в правах, протиправність не обґрунтованої нічим диференціації, стала основою для появи принципів свободи від дискримінації, заборони дискримінації, як одного з центральних принципів сучасної концепції прав людини.

Заборона дискримінації нині – це категорія, що належить до сучасної концепції прав людини і є юридичною нормою, покликаною захищати індивідуума від будь-якої спроби влади обмежити в правах без раціонального на те обґрунтування. Свобода від дискримінації впливає з універсальної ідеї прав людини, яка, своєю чергою, з'являється зі створенням Організації Об'єднаних Націй і прийняттям 10 грудня 1948 року Загальної декларації прав людини.

Свобода від дискримінації – це загальний принцип, один із відправних пунктів Загальної декларації прав людини¹⁵:

«Стаття 1. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.»

Стаття 2. Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.»

¹⁵ Загальна декларація прав людини. Генеральна Асамблея ООН, 10 грудня 1948 року. (Док. ООН/PES/217 А).

Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті».

Подивимось, як виглядає заборона дискримінації, захист від дискримінації в основних міжнародних договорах, ратифікованих Україною.

Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод¹⁶ проголошує: *«Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин»*. Таким чином, з самого початку Європейська конвенція захищала від дискримінації тільки у тих випадках, коли мала місце дискримінація пов'язана з обмеженням у здійсненні тільки тих прав і свобод, що викладені у самій цій Конвенції. Трохи пізніше вступив у силу протокол № 12¹⁷ до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Цей протокол значно розширив можливості застосування принципу заборони дискримінації. З його вступом у силу *«здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад, за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою...»*. Тепер не тільки права та свободи, передбачені Конвенцією, стали предметом захисту, а й будь-які передбачені законом.

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права¹⁸ забороні дискримінації присвячені декілька норм:

Стаття 2: *«1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини (...)*».

Стаття 3 Пакту встановлює *«(...) рівне для чоловіків і жінок право користування всіма громадянськими і політичними правами, передбаченими в цьому Пакті»*.

Стаття 26: *«Всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. В цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини»*.

Є окремі міжнародні договори, що приділяють особливу увагу забороні дискримінації, звичай стосовно представників певних соціальних груп: діти, жінки, біженці, люди з інвалідністю та інші групи. Особливо це стосується Організації Об'єднаних Націй, у системі якої існує ціла низка спеціальних Конвенцій. Кожна з цих Конвенцій має власну систему контролю і захисту. Наприклад, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про ліквідацію

¹⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР (475/97-ВР) від 17.07.97). Офіційний вісник України від 16.04.1998–1998 р., № 13, (№ 32 від 23.08.2006), стор. 270.

¹⁷ Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS № 177) (Протокол ратифіковано Законом № 3435-IV (3435-15) від 09.02.2006, ВВР, 2006, № 27, ст.29). Офіційний вісник України від 23.08.2006–2006 р., № 32, стор. 460, стаття 2376, код акту 36909/2006.

¹⁸ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73). Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI).

всіх форм дискримінації жінок та інші. Варто назвати й приклади документів, що захищають права представників окремих груп, передусім від будь-якої дискримінації. Прикладом можуть бути Конвенція про права інвалідів, Конвенція про права дитини та інші.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права або Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод не мають спеціальних визначень терміна «Дискримінація». Однак дефініції та розкриття ознак цього поняття можна знайти в документах та практиці Комітету з прав людини ООН та Європейського суду з прав людини.

Так, розуміння терміна «дискримінація» можна знайти у Зауваженні загального порядку № 18(37)¹⁹, прийнятому Комітетом з прав людини ООН у 1989 році: «(...) Комітет вважає, що вислів "**дискримінація**", як він використовується у Пакті, слід розуміти як такий, що означає розрізнення, виключення, обмеження або перевагу, що ґрунтується на ознаках раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини і котрий має на меті або наслідком знешкодження або зменшення визнання, використання або здійснення усіма особами, на рівних засадах усіх прав і свобод».

Наведені норми дають уяву також мотиви дискримінації. Зокрема, перелік таких мотивів, вироблений на основі практики Європейського суду з прав людини, наводить Бруно Неделек у статті «Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» у виданні «Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст»²⁰. Автор об'єднує ці мотиви таким чином: Стать; Раса або колір шкіри; Мова; Релігія; Політичні та інші переконання; Національне чи соціальне походження; Належність до національної меншини; Майновий стан; Народження. Автор зазначає, що у всіх випадках ознаки дискримінації не мають вичерпного характеру. З огляду на практику Європейського суду, Комітету ООН з прав людини та інших міжнародних інституцій перелік «інших ознак» постійно поповнюється. Наприклад, відомим є застосування такого виразу, як «інші ознаки», до стану здоров'я, сексуальної орієнтації, військового звання, сімейного стану і т. п.

Визначення – що є, а що не є дискримінацією, у якому випадку особа підпадає під захист Європейського суду з прав людини або Комітету з прав людини ООН, відбувається під час складного процесу зважування, вимірювання багатьох чинників. Так, ці міжнародні інституції постійно створюють правові механізми протидії дискримінації.

Є два важливі принципи, закріплені, зокрема, у Конституції України (статті 21 та 24). Це принцип **рівності у здійсненні основних прав і свобод** і принцип **рівності перед законом**. Усі рівні перед законом. Це означає, що не можна створити різні правові системи для окремих груп людей. Закон однаковий для всіх. Ще до ХХ століття для представників різних верств населення були окремі законодавчі норми, відрізнялись покарання, окремі групи мали більше привілеїв. Існував, наприклад, виборчий ценз і т. д.

Проте, це лише перші з названих принципів, що характеризують заборону дискримінації. Зважаючи на інші характеристики, про які також тут іде мова, ці принципи не є абсолютними і зараз. Існують винятки й у сучасних демократіях. Так, суддя має імунітет від кримінального обвинувачення. Проти нього може бути порушена кримінальна справа лише за певних умов. Інші посадові особи, особливо центральних органів влади, мають подібний імунітет. В Україні таким імунітетом користуються президент, депутати парламенту. Існування такої нерівності

¹⁹ Прийняте Комітетом з прав людини зауваження загального порядку 13 (37). Повний текст зауваження див. у документі ООН HRI/GEN/1 від 4 вересня 1992 року.

²⁰ Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст (Бруно Неделек, «Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод») / За ред. О. Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВПОЛ», 2004. – 960 с.

перед законом повинно бути обґрунтованим. Важливо, якими є цілі і наслідки таких засобів. Наприклад, існування імунітету у Судді – це одна з умов незалежності Суду.

Заборона дискримінації передбачає **рівне поводження**. Державний чиновник повинен однаково поводитись з кожною людиною, незалежно від відмінностей. Цей принцип є досить декларативним і скоріше прагненням, оскільки вимагає певних умов поведінки чиновника. Втім він є дуже важливим і таким, що наголошує на нормі поведінки посадової особи. Практика, зокрема Європейського суду, визначає, що наявність дискримінації має місце, якщо доведено, «... що поводження, якому була піддана жертва, було відмінним та менш зручним, ніж щодо інших осіб, які перебували в подібних або аналогічних обставинах...»²¹. Прикладом може бути справа «Зарб Адамі (Zarb Adami) проти Мальти». У цій справі заявник стверджував, що він піддається дискримінаційному поводженню у зв'язку з викликами його до Суду для виконання обов'язків присяжного. Заявник скаржився на те, що тягар обов'язків присяжного несуть переважно чоловіки, у той час, як жінки фактично звільняються від несення таких громадських обов'язків. Європейський суд з прав людини постановив, що у справі мало місце порушення статті 14 (заборона дискримінації) Конвенції.

Разом з тим, захист від дискримінації не перешкоджає нерівному поводженню в усьому і завжди. **Свобода від дискримінації допускає відмінне «... поводження щодо осіб, які перебувають у різному становищі»**²². Все залежить від конкретного випадку, від ситуації. Інколи людина, яка має певну відмінність, потребує особливого ставлення, щоб її рівність з іншими в правах була забезпечена. Так, наприклад, якщо в Суді в Україні відбувається процес, пов'язаний з обвинуваченням іноземця, то виникає необхідність у наданні йому перекладача. Це навіть обов'язок – надати перекладача. Такого обов'язку немає, якщо подібний судовий процес у тому самому суді пов'язаний з обвинуваченням українця.

Є рішення Європейського суду з прав людини, в якому заявник скаржився на однакове поводження з ним при вирішенні питання про призначення його на посаду бухгалтера-експерта. Це справа «Тлимменос проти Греції». У Греції є закон, що позбавляє деяких правопорушників можливості обіймати посади бухгалтерів-експертів. Заявник у минулому скоїв таке правопорушення і відбув відповідне покарання. Цим правопорушенням була відмова носити військову форму (проходити обов'язкову службу в армії), що є кримінальним злочином у Греції. Заявник вчинив це правопорушення через свої релігійні переконання. Європейський суд з прав людини у своєму рішенні сказав таке: *«Право на захист від дискримінації щодо здійснення прав, гарантованих Конвенцією, також порушувалося, коли держави, без об'єктивного і розумного виправдання, застосовували до осіб однаковий підхід, ігноруючи при цьому те, що їхні ситуації значно різняться.*

Держави мають законний інтерес у позбавленні деяких правопорушників можливості обіймати посади бухгалтерів-експертів. Однак, на відміну від інших судимостей за тяжкі кримінальні злочини, судимість за відмову носити військову форму через релігійні чи філософські переконання не свідчить про безчесність чи аморальність, яка могла зашкодити здатності порушника виконувати названі функції. Тому позбавлення заявника права

²¹ Доповідь «Захист від дискримінації». Доповідь, призначена для підготовки суддів і прокурорів у зв'язку з Європейською конвенцією про захист прав людини, була від початку підготовлена в межах Спільної ініціативи 2002–2004 рр. Європейської комісії Ради Європи і Туреччини.

Адреса статті в інтернеті: www.coehelp.org/mod/resource/view.php?inpopup=true&id=642

²² Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст (Бруно Неделек, «Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод») / За ред. О. Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.

обійняти згадану посаду на тій підставі, що він не підходить для неї, є неправомірним. За свою відмову носити військову форму заявник відбув строк покарання у в'язниці. Застосування до нього подальших санкцій було непропорційним. Звідси випливає, що позбавлення його права обійняти посаду бухгалтера-експерта не відповідало законній меті. Не існувало жодного об'єктивного і розумного виправдання для застосування до заявника такого самого підходу, як і до інших осіб, що мають судимість за кримінальне правопорушення. Для того, щоб забезпечити додержання статті 14, взятої у поєднанні зі статтею 9, держава повинна передбачити відповідні винятки з правила, за яким особи, що мають судимість за кримінальний злочин, не допускаються до посад бухгалтерів-експертів».

До речі, справа «Тлімменос проти Греції» є одним із прикладів так званої «опосередкованої», тобто непрямой, дискримінації. Про таку дискримінацію зазвичай говорять, коли не встановлюється пряме обмеження за певною ознакою, проте поводження відносно певної особи є менш сприятливим, ніж відносно інших осіб у подібних обставинах.

Європейський суд надає державам **певні межі самостійної оцінки**, що означає **можливість держави самостійно визначитися, наскільки ситуація виправдовує відмінність у поводженні**. Одна зі справ, де це було використано, – «Расмуссен (Rasmussen) проти Данії». Заявник скаржився на дискримінацію за статевою ознакою. Він не міг оскаржити в Суді своє батьківство дитини від дружини, з якою вони були вже розлучені, оскільки термін, коли закон встановлював таку можливість уже минув. У той же час його колишня дружина мала право вимагати проведення тесту з метою встановлення батьківства у будь-який час. Європейський суд у цій справі зазначив, що бачить відмінність у підході до пана Расмуссена та його колишньої дружини стосовно можливості оскаржити в судовому порядку батьківство пана Расмуссена. Однак взяв до уваги, що держави можуть користуватися певними межами самостійної оцінки. Данія змогла скористатися такими «межами самостійної оцінки» завдяки відсутності «спільності» у законодавствах держав-учасниць Конвенції щодо аналогічних питань. Усі держави мали різне законодавство, що могло бути застосованим у подібних ситуаціях.

Комітет ООН з прав людини і Європейський суд з прав людини мають схожі погляди на користь так званих **позитивних дій** («Affirmative action» – англ.), **спрямованих на виправлення дискримінації або нерівності**. Це означає, що держава може, «(...) не порушуючи статті 14 (заборона дискримінації. – Авт.), ухвалювати програму, спеціально призначену для сприяння інтересам груп, які перебувають у невідгладному становищі (...)»²³. За це виступає Комітет ООН з прав людини у Зауваженнях загального порядку № 18 (37) Про недискримінацію та № 23 (50) Про меншини.

Європейський суд має декілька справ стосовно цього. Так, вже «...у першій своїй справі стосовно дискримінації, яку йому довелося розглядати (Бельгійська мовна справа (Affaire Linguistique Belge), п. 10). Суд визнав, що правова нерівність може виправляти нерівність фактичну (...)»²⁴. У справі «Чепмен (Chapman) проти Сполученого Королівства», Європейський суд наголосив, що «(...) уразливість циган, зважаючи на те, що вони становлять меншину, вимагає особливої уваги до їхніх потреб та їхнього власного ладу (...)»²⁵. У зв'язку з цим держави мають «(...) позитивний обов'язок дати циганам змогу життя за їхнім ладом»²⁶.

²³ Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст (Бруно Неделек, «Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод») / За ред. О. Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – 960 с.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

Застосування таких позитивних дій, утім, також повинно враховувати й інші чинники. Так, у справі Комітету ООН з прав людини «Вальдман проти Канади» «(...) було встановлено, що фінансування державою-учасницею релігійної освіти для однієї меншини, але не для інших меншин у схожій ситуації, є дискримінацією»²⁷.

«Свобода від дискримінації», «заборона дискримінації» є одночасно і самостійним правом людини, і одним із принципів, покликаним забезпечити дотримання прав людини і основоположних свобод. Свобода від дискримінації є сферою відповідальності держави. Це свобода кожної людини. Протидія дискримінації – це боротьба за свої права і свободи.

---

²⁷ Прецедентные дела Комитета по правам человека – Дискриминация. Университет Миннесоты. Библиотека по правам человека. Переклад неофіційний – авт. Адреса статті в інтернеті: <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/hrtsbook/Rhrcases-discrimination.html>